

hammed'e sana yaklaştıncı her türlü vesileyi ihsan et, onu faziletlerle donat. Onu -Kur'-ân-ı Kerim'-inde- vaad ettiğin övgü makamına yücelt [Buhârî, "Ezân", 8]).

Ezanla ilgili hükümler fıkıh kitapları içinde ayrı bir bölümde ele alınmakla birlikte bu konuda bazı âlimler müstakil eserler de telif etmişlerdir. Bunlar arasında Ebû's-Şeyh'in (ö. 369/979) *Kitâbü'l-Ezân*, Abbâd b. Serhân el-Meâfirî'nin *Risâle fi'l-ezân* (*Resâ'ilü fi'l-fıkh ve'l-luğa* içinde, nşr. Abdullah el-Cübürî, Beyrut 1982, s. 37-85), Kādî İyâz'ın *Nazmü'l-burhân 'alâ şıhhati cezmi'l-ezân*, Emîr es-San'ânî'nin *Teşnîfü'l-âzân bi-esrârî'l-ezân* (nşr. Abdullah Muhammed el-Habeşî, Beyrut 1407/1987) adlı eserleri zikredilebilir. Mısırlı edip ve düşünür Abbas Mahmûd el-Akkâd, *Dâ'i's-semâ' Bilâl b. Rebâh: mü'ezzinü'r-Resûl* adlı eseri içinde (Kahire 1945) ezana da bir bölüm ayırmıştır. Dikkate değer edebî bir güzellik taşıyan bu bölüm İngilizce'ye çevrilerek yayımlanmıştır (Lahore 1978). Ayrıca Lebîb es-Saîd'in *el-Ezân ve'l-mü'ezzinûn* (Kahire 1970) ve Seyyid Abdürrızâ Hüseyin el-Celâli'nin *el-Ezân ve'l-mü'ezzin* (Necf 1972) adlı risâleleriyle Ebû Hâtim Üsâme b. Abdüllatif el-Kavsî'nin *Kitâbü'l-Ezân* (Kahire 1408/1987) adlı eseri bu konuda kaleme alınmış diğer çalışmalardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "ezn" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "ezn" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "ezn" md.; *Miftâhu'l-künûz*'i's-sünne, "ezân" md.; *Müsned*, II, 136, 366, 411; III, 29, 169; IV, 42, 43, 81, 95, 284; V, 171, 179; Dârimî, "Şalât", 3-12; Buhârî, "Ezân", 1-19, "Küsûf", 3, 8; Müslim, "Şalât", 1-18, "Küsûf", 4; İbn Mâce, "Ezân", 1-7; Ebû Dâvûd, "Şalât", 3, 27-45, 60, "Edeb", 108; Tirmizî, "Şalât", 25, 139-158, "Edâhi", 17; Nesâî, "Ezân", 1-41; İbn Hişâm, *es-Sire*, II, 154; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 246; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-Mebsû'ât fî fıkhi'l-İmâmîyye*, Tahrân 1387, I, 95-99; Serahsî, *el-Mebsû'ât*, I, 127; Mergînânî, *el-Hidâye*, İstanbul 1986, I, 41; İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Herrâs), I, 402-431; Nevevî, *Şerhu Müslim*, IV, 75; İbnü'l-Hâc el-Abderî, *el-Medhal*, Kahire 1981, II, 241-245; III, 52; Makrîzî, *el-Hıttâ*, II, 269-273; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Hatîb), II, 62; Aynî, *Ümdetü'l-kârî*, Kahire 1348, V, 101; *Tecrid Tercemesi*, II, 551-557; Şirbîni, *Muğnî'l-muhtâc*, I, 133-142; Emîr es-San'ânî, *Teşnîfü'l-âzân bi-esrârî'l-ezân* (nşr. Abdullah Muhammed el-Habeşî), Beyrut 1407/1987; Bahrânî, *el-Hadâ'iku'n-nâdire* (nşr. Muhammed Takî el-İrevânî), Beyrut 1405/1985, VII, 403-404, 438; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr* (Kahire), I, 383-400; Muhammed Hasan en-Necefi, *Cevâhirü'l-kelâm fî şerhi şerâ'i'l-İslâm*, Beyrut, ts. (Dâru lhyâi't-türâsî'l-Arabî), IX, 86-87; Tâhîrülmevlevî, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, İstanbul 1963, s. 58; a.mlf., "Ezan Hakkında

Ma'lûmat ve Hâlisâne Bazı Temenniyât", *SR*, X/236 (1329), s. 29-31; Abdurrahman b. Muhammed el-Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezahib'il-erba'a*, Kahire 1392, I, 310-326; Abbâd b. Serhân el-Meâfirî, *Risâle fi'l-ezân* (*Resâ'ilü fi'l-fıkh ve'l-luğa* içinde, nşr. Abdullah el-Cübürî), Beyrut 1982, s. 32-90; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 533-562; Ebû Hâtim Üsâme b. Abdüllatif el-Kavsî, *Kitâbü'l-Ezân*, Kahire 1408/1987; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtübü'l-idâriyye* (Özel), I, 142, 156-162; II, 242; Th. W. Juynboll, "Ezân", *İA*, IV, 429-430; a.mlf., "Adhân", *EJ²* (İng.), I, 187-188; "Ezân", *Mu.Fî*, IV, 187-221; "Ezân", *Mu.F*, II, 357-373.

ABDURRAHMAN ÇETİN

Ezanın Türkçeleştirilmesi. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, özellikle II. Meşrutiyet'i takip eden yıllarda Türkçülük cereyanının ve buna bağlı olarak dilde sadeleşme akımının ortaya çıkmasından sonra ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi doğrultusunda görüşler ileri sürülmeye başlanmıştır, bu görüşler arasında bilhassa ezanın Türkçeleştirilmesi gerektiği düşüncesi önemli tartışmalara yol açmıştır. Ezanın Türkçeleştirilmesi fikri muhtemelen ilk defa Ziya Gökalp tarafından 1918'de ortaya atılmıştır. Gökalp 1908'de Osmanlılık idealini taşıdığı dönemde yazdığı (Tansel, s. XVII-XIX) "Ezan" adlı şiirinde ezanı "büyük asrın (Asr-ı saâdet) sesi" olarak nitelendirmiş, onun dinî, tarihî ve İslâm dünyası için evrensel mânasını, "Okunurken ezan sanır her vicdan / Cebrâil'dir gelmiş Bilâl ağzından / Bütün İslâm ümmetine seslenir" mısralarıyla dile getirmiştir. Bu şiirde ezanı bütün müslüman milletlerin Hz. Peygamber dönemiyle, hatta -Cebrâil motifi kullanılarak- metafizik âlemle bağ kurmasını sağlayan ortak bir değer, duyuş ve şiar olarak anlatıyordu. Ancak Selânik'e yerleşmesinin ardından başlayan Türkçülük-Turancılık döneminden sonra 1918'de yazdığı *Yeni Hayat*

kitabında yer alan "Vatan" şiirinde, "Bir ülke ki câmiinde Türkçe ezan okunur / Köylü anlar mânasını namazdaki duânın... // Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur / Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Hudâ'nın / Ey Türk oğlu işte senin orasıdır vatanın" diyerek Türk vatanında ezanın ve Kur'an'ın Türkçe okunması gerektiğini açık bir şekilde ifade etmiştir. *Genç Kalemler* dergisinde yayımlanan ilk şiiri "Turan" çevresinde geliştirdiği bu görüşlerini daha sonra *Türkçülüğün Esasları*'nda (Ankara 1339) toplayan Gökalp ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi fikrini bu kitabında da tekrarlamıştır.

Gökalp'in Türkçülük yönündeki genel fikirleri çerçevesinde ezan da dahil olmak üzere ibadet dilinin Türkçeleştirilmesiyle ilgili görüşleri Cumhuriyet döneminde hararetle benimsendi. 1928 yılında Atatürk'ün isteği üzerine Dârülfünun müderrisi İsmail Hakkı (Baltacioğlu) tarafından İlahiyat Fakültesi müderrisler meclisinde görüşülmek üzere bir ıslahat lâyihası hazırlandı. Gündeme alındığı halde müderrisler meclisinde -kesin olarak bilinmemekle beraber- görüşülmediği anlaşılan, daha sonra basına da intikal ettirilen "İlahiyat Fakültesi'nce Hazırlanan Lâyiha" başlıklı bu raporun (*Vakit*, nr. 3753, 20 Haziran 1928'den naklen, Mısıroğlu, s. 340) üçüncü maddesinin bir bendinde sözü edilen ıslahat arasında, "İbadet lisânı Türkçe olmalıdır. Âyetlerin, duaların, hutbelerin Türkçe şekilleri kabul ve istimal edilmelidir" ifadeleri yer almıştır. Burada açıkça belirtilmemekle birlikte ezan ve kâmetin Türkçeleştirilmesi de kastedilmiş olmalıdır. Basına intikal ettikten sonra şiddetli tepki gören bu ıslahat programı hakkında lehte ve aleyhteki yayımlar kısa süre içinde durdurulmuştur (*Türkiye Maarif Tarihi*, V, 1938-1967).

Ancak bu arada 10 Nisan 1928'de Teşkilât-ı Esâsiyye Kanunu'nun 2. maddesinde yer alan, "Devletin dini dîn-i İslâm'dır" fıkrası ile 26. maddedeki "ahkâm-ı şer'iyyenin Büyük Millet Meclisi tarafından yürütüleceği"ni belirten cümle kaldırılmış, böylece devlet hukuken laik olmuş (Başgil, s. 16-18, 186-192), daha sonraki yıllarda laiklik adına yapılacak uygulamaların kanunî mesnedi hazırlanmıştı. Her ne kadar Gökalp'in, "Bir ülke ki câmiinde Türkçe ezan okunur" mısraından Türkçe ezan istediği anlamının çıkarılmayacağını, burada ezanın bir tim-

Ezanın Türkçe okunacağını haber veren gazete kupürü
(*Milliyet*, 29 Kânunuevvel 1332)

Bugün ramazanın biri

Hangi camilerde mukabele okunup vaiz verilecek?

Camilerin hepsinde ezan ve mukabele türkçe okunuyor

Bugün Ramazanın birinci günüdür. Ramazan için yapılan bütün hazırlıklar ictimal edilmiştir, wehu hazırların em mükemmellehu.

Okunacak camilerden başlıcaları şunlardır: Fatih, Beyazıt, Ayasofya, Yeralı, Beşiktaş, Sinanpaşa, Dolmabahçe, Atikali, Hırtkalesi.

Heryerde türkçekuran gittikçe umumileşiyor

Kuşadasında da ilk defa olarak türkçe ezan okundu ve heyecanla dinlendi

Türkçe Kur'an Kerim tilâvetinin halk üzerinde yaptığı tesir gün geçtikçe artmakta, halk her gün hafızlara müracaatla Türkçe Kur'an okumaları için ricalarda bulunmaktadır. Bu cereyan tağrada da fazlalasmıştır. İzmirde, Selânikli Hafız Ömer Bey; Cuma günü Cuma namazından evvel İzmirde Hisar camii'nde ilk defa olarak Türkçe kuran oku-

muştur. Gazeteler; Cuma nüshalarını da keyfiyeti yazmış oldukları için cami, Türkçe Kur'an dinlemek isteyen meraklı vatandaşlarla dolmuş, aynı kesafette kadın da toplanmıştır. Camiin iç ve dışında iğne atacak yer kalmamıştır.

Hafız Ömer Bey Suznak makamı üzerine suri Fatihadan ferahnak (Devamı 6 ncı sahifede)

Türkçe
Kur'an
ve ezan
okumanın
yaygınlaştığını
bildiren
gazete
kupürü
(Cumhuriyet,
2 Şubat 1932)

sal olduğunu ve onun bu ifadeyle dinin halk tarafından anlaşılmasını kastettiğini, birçok hristiyan milletin dualarını Latince yapmaları gibi Türk vatanında da ezanın bir sembol olarak Arapça kalması gerektiğini ileri sürenler olmuşsa da (bk. Ayas, sy. 5, s. 36) ezanın Türkçe okunması fikri, "Vatan" şiirinin yayımlanmasından yaklaşık on beş yıl sonra Atatürk'ün takibi ve yer yer bizzat katılarak doğrudan yaptırdığı çalışmaların ardından 1932 yılında uygulamaya konuldu. Osman Nuri Ergin'in kaydettiğine göre, "Atatürk'ün üzerinde durmak ve başarmak istediği şeyler başlıca namazın etrafında dolaşiyor ve onun şekilleri çerçevesinde toplanıyordu". Ergin Atatürk'ün namazla ilgili düşüncelerini üç noktada topluyor. a) Tekbir, ezan, kâmet ve salânın Türkçeleştirilmesi; b) Hutbenin Türkçeleştirilmesi; c) Namazın Türkçe Kur'an'la kılınması (*Türkiye'de Maarif Tarihi*, V, 1939). Devri yaşayanların, özellikle ezan ve kâmeti tercüme çalışmalarına katılan Sadettin Kaynak ve Ali Rıza Sağman gibi kişilerin hatıralarında (a.g.e., V, 1939-1943, 1947-1957) ayrıntılarıyla yer alan bu konuyla ilgili gelişmeler şöyle özetlenebilir: Atatürk'ün emri üzerine sonraları Maarif vekili olan Reşit Galip ile Hasan Cemil Çambel'in yönetiminde, Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti'nin Dolmabahçe Sarayı'ndaki odasında 1932 yılı Ramazan ayı öncesinde (Aralık 1931) dokuz meşhur hâfız bu işle görevlendirildi. Beşiktaşlı Rıza, Süleymaniye Camii müezzini Hâfız Kemal, Hâfız Sadettin (Kaynak), Hâfız Burhan, Hâ-

fız Fahri, Hâfız Nûri, Hâfız Yaşar (Okur), Hâfız Zeki ve Sultanselimli Hâfız Ali Rıza'dan (Sağman) oluşan bu heyet tekbir, ezan ve kâmeti konservatuvardan bazı sazların da iştirakiyle meşkederek hazırladı. Bu arada tercümede tereddüt edilen noktalarda bizzat Atatürk'ün görüşüne başvurularak kesin karar onun tercihleri doğrultusunda verildi. Nitekim Ali Rıza Sağman dışında bütün hâfızlar tekberi "Allah büyüktür" şeklinde tercüme etmişken Atatürk, Sağman'ın "Tanrı uludur" ifadesini daha güzel bulduğu için bu şekil kabul edildi. Ezandaki "Hayye ale'l-felâh" ibaresinin "Haydi kurtuluşa" diye Türkçeleştirilmesi düşünüldü. Ancak "kurtuluş" kelimesinin İstanbul'da Rumlar'ın oturduğu Tatavla semtinin halk arasında adı olması sebebiyle tereddüt gösterilince Atatürk'ün de uygun görmesiyle "Haydi felâha" şekli kabul edildi (Granda, s.259-260).

Türkçe ezanın bestesi için konservatuar üyesi İhsan Bey görevlendirildi. Fakat bütün gayretlere rağmen bestenin 1 Ramazan 1350'ye kadar (10 Ocak 1932) İstanbul'daki bütün müezzinlere öğretilmesinin mümkün olamayacağı anlaşıncı ezanın aslı şekliyle okunmasına geçici olarak izin verildi. Ancak bu arada başta İstanbul olmak üzere Anadolu'da da yer yer ezanın Türkçe okunmasına başlandığı gazetelere intikal eden haberlerden anlaşılmaktadır (*Cumhuriyet*, 2 Şubat 1932, s. 1, 6). Yapılan hazırlıklardan sonra Türkçe Kur'an, tekbir ve kâmet 3 Şubat 1932 gününe rastlayan Kadir gecesinde Ayasofya Camii'ndeki mev-

lidde okundu ve radyodan naklen yayımlandı. Bu arada Diyanet İşleri Riyâseti'nin de bu uygulamayı kabul etmesi sağlandı (18 Temmuz 1932). İlk dil kurultayından sonra (26 Eylül 1932) bütün vazifelilerin ezanı Türkçe okumaları için hazırlık yapmalarını sağlamak üzere Evkaf Umum Müdürlüğü tarafından hem vilâyetlere, hem de cami ve mescid görevlilerinin âmiri sıfatıyla Evkaf müdürlüklerine gönderilen Türkçe ezan metni şu şekilde düzenlenmişti: "Tanrı uludur / Şüphesiz bilirim bildiririm Tanrı'dan başka yoktur tapacak / Şüphesiz bilirim bildiririm Tanrı'nın elçisidir Muhammed / Haydi namaza / Haydi felâha / Namaz uykudan hayırlıdır (yalnız sabah namazında) / Tanrı uludur / Tanrıdan başka yoktur tapacak".

Bu tamimden sonra ezanın Türkçe okunması sıkı bir şekilde takip edildi ve zamanla merkezden uzak bazı bölgeler dışındaki bütün vilâyetlerle karakol ve jandarma teşkilâtının ulaşabildiği bütün yerleşim birimlerinde Türkçe ezan okutulmasına başlandı. Ancak yeni şekli benimsemeyen müezzinlerle halkın bir nevi pasif direniş göstererek ezanı ço-

Ezandan sonra salâtü selâm ve tekbirin de Türkçe okunması gerektiğini bildiren 6 Mart 1933 tarihli 730/265 sayılı bir yazı ile müftülöklere gönderilen Türkçe salâtü selâm ve tekbir tercümeleri (İSAM Dokümantasyon Servisi, Dosya nr. 51202)

(Türkçe Salâtüselâm)

- 1 -

Tanrı Elçisi Muhammet Salat Sana Selâm Sana
" Sevgilisi " " " " "
" Elçileri Salat Sizlere Selâm sizlere "

- 2 -

Ey Tanrının elçisi Muhammet senin üzerine olsun rahmet ve selâmet
Ey Tanrının sevgilisi " " " " " "
Ey Tanrının elçileri sizin üzerine olsun rahmet ve selâmet

- 3 -

Ey Tanrı Elçisi Muhammet Sanadır Rahmet ve Selâmet
Ey " Sevgilisi Muhammet Sanadır Rahmet ve Selâmet
Ey " Elçileri Sizedir Rahmet ve Selâmet

(Türkçe Tekbir)

Tanrı uludur tanrı uludur
Tanrıdan başka tanrı yoktur
Tanrı uludur tanrı uludur
Hamd ona mahsustur

T. C.
DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ
Tahsisat Müdürlüğü
730/265

Tevcih Müftülüğüne

Öz.dilimizle hertarafına Türkçe Ezanın okunduğu bir zamanda Minarelerde Arapça Salâtüselâm okumak abensiz düşeceği gibi Hükümeti Celilenin takip buyurduğu maksadı milliyede uygun gelmediğine binaen İstanbuldaki erbabu ihtisasa bildi muhabere balaya yazılan üç suret ile Türkçe Tekbir gönderilmiştir. Her hangisi arzu olunursa icabında alâkadarların ondan okumaları lüzumu tamamen beyan olunur efendim. 6 - 3 - 933

Diyanet İşleri Raisi

Diyanet

22/9/1948

T. C.
Diyaret İşleri Başkanlığı
Yazı İşleri Müdürlüğü
N: 1287

Kula

Müftülüğüne

Arapça ezan ve kâmetin memnuiyeti hakkındaki 4055 sayılı kanun hükmü yalnız ezan ve kâmete münhasır olup mevlidlerde, hatim esnasında, bayram namazlarında ve bayram günlerinde alınan arapça tekbirlere şamil bulunmadığı İç İşleri Bakanlığı ile yapılan konuşma ve yazışmalar sonucunda Başkanlığımızın noktaî nazarı uygun görülmektedir. Bu nedenle ezan ve kâmetin yazılması Valiliklere tamamen tebliğ edilmiş olduğundan camilerdeki vazife sahipleri geçirilerek lâzım gelen tenbihatın yapılması lüzumu tamamen bildirilir.

Keyfiyet Vakıflar Genel Müdürlüğüne de yazılmıştır.

H. Okan

Diyaret İşleri Başkanı

A. H. H. H.

Türkçe
ezan ve kâmetin
sadece
namazlarda
okunacağına,
mevlid
ve hatim
törenleriyle
bayram
namazları
ve tesrik
tekbirlerinde
Türkçe
tekbir
okunmasına
gerek
olmadığına
dair Diyanet
İşleri
Başkanlığı
yazısı
(İSAM
Dokümantasyon
Servisi,
Dosya
nr. 51202)

verdi. Bursa müftüsüne, savcı ve sulh hâkimine işten el çektirildi. Arapça ezan okuma hadisesine karışan on dokuz kişi, Çorum Ceza Mahkemesi'nde bir yıl süren muhakemeden sonra ağır hapis ve sürgün cezasına çarptırıldı (Kocatürk, s. 546). O zamana kadar konunun dışındaki tutulmaya çalışıldığı anlaşılan Diyanet İşleri Riyâseti, Dahiliye Vekâleti'nden gelen bir yazı üzerine 4 Şubat 1933 tarihinde bütün müftülöklere bir tamim göndererek görevlilerin ezan ve kâmeti Türkçe okumalarını, buna uymayanların "kati ve şedid bir şekilde" cezalandırılacağını bildirdi (metni için bk. Albayrak, s. 262). Ardından müftülöklere yollanan 6 Mart 1933 tarihli yeni bir tamimle de, "her tarafta Türkçe ezan okunduğu bir zamanda minarelerde Arapça salâtü selâm okumak âhenksiz düşeceği ve hükümetin takip ettiği maksad-ı millîye de uygun gelmeyeceği" gerekçesiyle Arapça salâ verilmemesi, gönderilen örnekteki üç Türkçe salâ ve tekbir metninden birinin seçilerek okunması istendi.

cuklara ve meczuplara okuttukları, Türkçe'sini yüksek sesle okuduktan sonra alçak sesle Arapça'sını da tekrar etmek veya imam ve müezzin olmayan kişilere okutmak suretiyle aslî şekli muhafaza etmeye çalıştıkları, bu devri yaşayan ve bir kısmı halen hayatta bulunan kişilerin ifadelerinden öğrenilmektedir. Bu uygulamanın kanunî bir dayanağı bulunmadığı için tamime riayet etmeyenler bazan idarî, çok defa da polisiye tedbirlerle yıldırıldı. Bu maksatla cami içinde ve dışında, minare kapılarında polislerle jandarmalar bekletildiği için emre uymayanlara ânında müdahale edildiği yolunda haberler çeşitli gazetelere intikal etmiştir (Meselâ bk. SR, IV/82, s. 105-106). Bu dönemle ilgili hâtıralar toplandığında ve konu üzerinde sosyolojik incelemeler yapıldığında, halkın bu uygulamaya karşı gösterdiği tepkiler ve bunun için yetkili mercilerin başvurduğu idarî, adli ve polisiye önlemlerin boyutları hakkında daha sağlıklı bilgiler edinmek mümkün olacaktır.

Ezanın Türkçe okunmasına ilk büyük tepki 1 Şubat 1933'te Bursa'da meydana geldi. Ulucami'de Topal Halil adında halktan birinin Arapça ezan okuduktan sonra minare dibinde bekleyen bir sivil polis tarafından tartaklanarak karakola götürülmek istenmesine tepki gösteren halk, hükümetin bu konuya müdahalesini protesto etmek üzere önce Evkaf

müdürlüğüne, oradan da valiliğe yürüdü. Valiliğin askerî garnizondan yardım istemesi üzerine durum İzmir'de Atatürk'ün yanında bulunan garnizon kumandanına bildirildi. Hadiseyi öğrenen Atatürk gezisini yarıda keserek Bursa'ya geldi. Anadolu Ajansı'na verdiği beyanatta olayın haddizatında ehemmiyetli olmadığını, cahil mürtecilerin Cumhuriyet adliyesinin pençesinden kurtulamayacaklarını, olaya bilhassa dini herhangi bir tahrike vesile etmeye asla müsamaha edilmeyeceğinin anlaşılması için önem verdiklerini belirterek meselenin esas mahiyetinin dinle değil dille ilgili olduğunu söyledi (Cumhuriyet, 7 Şubat 1933). Ayrıca konu ile bizzat ilgilenerek hükümet yetkililerine gerekli tâlimatı

Ezanın Türkçe okunması kararına uymayan görevliler, 1941 yılına kadar Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesinin kapsamında mütalaa edilerek "yetkili mercilerin kamu düzenini sağlamaya yönelik emrine aykırılık" suçunu işlemiş sayılıp cezalandırılırken 15 Nisan 1939 tarihinde hükümetçe meclise sunulan ve 1941'de kesinleşen 4055 sayılı kanun değişikliğiyle 526. maddeye, "Arapça ezan ve kâmet okuyanların üç aya kadar hapis veya on liradan iki yüz liraya kadar para cezası ile cezalandırılması" fıkrası eklenmiştir (Düstur, Üçüncü ter-tip, XXII, 418, kanun lâyihası için bk. TBMM Kütüphanesi Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü, nr. 186, 1/78). Bu kanunun gerekçesinde, "Diyanet İşleri teşkilâtı

Ezanın aslî şekliyle okunması için meclise tasarı verildiğini (Akşam, 14 Haziran 1950), tasarrının kabul edilerek yasağın kaldırıldığını (Cumhuriyet, 17 Haziran 1950) bildiren haberler

mensupları haricinde kalanlardan Arapça ezan ve kâmet okuyanlar hakkında ceza verilmesine imkân olmadığından Arapça ezan okuyanların görevli olsun olmasın kanunda sûret-i mahsûsada cezalandırılmasına lüzum hâsıl olmuştur" denilmesinden, Arapça ezanın özellik- le görevliler dışındaki kişilerce okunma- ya devam edildiği anlaşılmaktadır. Ayırı- ca, "Arapça lisanının eski zihniyete, es- ki an'anelere bağlayan tesirinden halkı kurtarmak için" bu kanunun çıkarılması gerektiğinin belirtilmesi de dikkat çe- kicidir.

Ezanın aslî şekliyle okunması suç ha- line getirildikten sonra gazetelerle hâti- ralara intikal eden bilgilerden, ceza uy- gulamalarının kanunda öngörülen mik- tarların üç dört katına kadar çıkarıldı- ğı, dayak gibi yıldırıcı polisiye tedbirle- rin sürdürülmesinin yanında aylarca akıl hastahanelerine kapatma gibi cezalan- dırmalara başvurulduğu da öğrenilmek- tedir (Ceylan, III, 376-398).

Bernard Lewis, ibadet diline yapılan bu müdahalenin diğer laiklik uygulamala- rına göre daha geniş bir halk tepkisi- ne sebep olduğunu belirtir (*Modern Tür- kiyenin Doğuşu*, s. 411). Ancak bütün bu baskılara rağmen ülkenin birçok yerin- de ezanın aslî şekliyle okunmasına de- vam edilmiştir. 1941'den itibaren çeşitli tarikatlar ve dinî gruplar da yurdun her yerinde gittikçe artan bir şekilde Arap- ça ezan okuma mücadelesine girişmiş- lerdir. Bu mücadelede Ticânîyye tarikatı şeyhi M. Kemal Pilavoğlu ve Ankara'da- ki halifesi Abdurrahman Balç'nın bağlı- larıyla örgütlü bir mücadele yürüterek ön plana çıktıkları görülmektedir. Özel- likle 1946 yılından itibaren sistemli ve yoğun bir şekilde camilerde ve çeşitli yerlerde bu tarikata bağlı, halk arasın- da "ezan delileri" olarak tanınan insanla- rın her vesileyle Arapça ezan okuma- ları dikkati çekmeye başladı. Nitekim bunların 4 Şubat 1949 Cuma günü Tür- kiye Büyük Millet Meclisi dinleyici loca- sında, bir millî maçta Dolmabahçe Stad- yumu'nda, Beyoğlu'nda bir sinemada ve Ankara valisinin huzurunda ezan oku- dukları, ayrıca Eskişehir'de yine aynı ta- rikata mensup bir grup askerin çeşitli camilerde ezanın aslî şeklini okuduğu basın organlarına intikal eden haberler- den ve çeşitli hâtıralardan öğrenilmek- tedir. Öte yandan hükümet de takipten vazgeçmiyor, Arapça ezan okuyanlara hapis ve para cezaları veriliyor, birço-

Ezan
ve kâmetin
aslî şekliyle
okunması
yasağının
kaldırılmasından
sonra
müftülüklerle
gönderilen
resmî
tamimin
sûreti
(İSAM
Dokümantasyon
Servisi,
Dosya
nr. 51202)

T.C.
Diyaret İşleri Başkanlığı
Yazı İşleri ve Evrak Md.lüğü
Sayı : 6715

23.6.1950

28

Müftülüğüne

Ezan ve Kametin sadece bir ilân değil, namaz vakitlerinde ve Peygamber tarafından takrir edilmiş olan hususî lafızlarla ve namaz vakitlerinin girdiğini bildiren bir ilâm ve ilân olduğu ilmi ve dini bir hakıktır, Kitap ve Sünnetle sabittir.

Elfazı mahsusa, Ezanın rüknu ve sıhhatının şartı olduğuna göre hususî lafızlarından başkası ile okunan ezana, velev en doğru bir tercüme ile de olsa, itibar yoktur.

Tamamile dinî bir ibadet mevzuu olan Ezan ve Kameti aslî şeklinden çıkarıp şu veya bu dille okumaya zorlayıcı hükümlerin, Ezan ve Kameti din lisanı ile okumak yasağının ahiren B.Millet Meclisince kaldırılması hadisesinin vatandaşlar üzerinde husule getirdiği büyük ferahlık ve hoşnutluk, yurdun muhtelif bölgelerinden gelen yazılarda açıklanmaktadır.

Bu yolda yapılan tebliğat üzerine, ilcenizde hasıl olan durum hakkında bilgi verilmekle beraber hangi gün ve vakitten itibaren tatbikata bağlanacağını ve Ezanı, kendisine mahsus olan usul ve dini li- sanla okumayı bilmeyen müezzinler bulunup bulunmadığının, şayet böyle- leri varsa bu hususta ne gibi tedbirler alındığının bildirilmesi lüzum- u ehemmiyetle beyan olunur.

A. K.

Diyaret İşleri Başkanı
A. Hamdi Akseki

A. H. Akseki

ğ da akıl hastahanelerine gönderile- rek uzun müddet oralarda tutuluyordu (Jaschke, s. 46; Tunaya, s. 204).

1946 seçimlerinde halkın Demokrat Parti'ye yönelmesinin ardından bu ko- nuda hükümetten bazı tâvizlerin kopa- rıldığı görülmektedir. Nitekim Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 22 Eylül 1948 ta- rihli bir tamiminde "mevlidlerde, hatim duası esnasında, bayram namazı ve gün- lerinde okunması gereken tekbirlerin Arapça olmasının 4055 sayılı Arapça ezan ve kâmetin memnuiyeti kanununun şü- mulüne girmediği, İçişleri Bakanlığı ile yapılan görüşme ve yazışmalar netice- sinde başkanlığın bu konudaki görüşle- rinin kabul edildiği" belirtilmektedir.

Arapça ezan okuma yasağının kaldırıl- ması amacıyla 1950 seçimlerinden son- ra yoğun bir çalışma başlatıldı. Ceza ka- nunundan ilgili fıkrasının çıkarılması için 31 Mayıs 1950 tarihinde Tokat Millet- vekili Ahmet Gürkan, 2 Haziran 1950'de Kayseri Milletvekili İsmail Berkok ve on üç arkadaşı, 14 Haziran 1950 tarihini- de de Başbakan Adnan Menderes hükü- metince Türkiye Büyük Millet Meclisi' ne çeşitli kanun teklifleri sunuldu. Bu tekliflerin gerekçesinde daha önceki hü- kümetçe yapılan uygulamanın yanlış ol- duğu, ceza kanununa hüküm konulma- sının din ve vicdan hürriyetine baskı sa-

yıldığı belirtilerek, "Çeşitli gerekçelerle ezanı Türkçe okutmak, vatandaşın din ve vicdan hürriyetini herhangi bir şekil- de kısmen veya tamamen mahkûm et- mek ve bu hususu kanunî ceza tesbit- leri altında bulundurmak doğru olmaz" deniliyor ve gerekçe şu hükümle sona eriyordu: "Bütün bu mülâhaza ve sebep- lerden başka müslüman Türkler'e se- bepsiz yere mânevî huzursuzluk veren böyle bir yasağın demokrasi ile idare olu- nan bir devlet nizamı içinde yer alabil- mesi de müstahildir. Fıkranın tayyî müs- lüman Türkler'e muhakkak bir huzur ve vicdan rahatlığı verecektir" (15 Haziran 1950 tarihli, Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesinin değiştirilmesi hakkında TBMM başkanlığına sunulan teklifin gerekçesi S. sayısı: 3/1/9, 2/6,7 TBMM Kütüphanesi Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü). Bunun üzerine Ceza Kanunu'nun 526. maddesinde gerekli değişiklikler yapıla- rak 16 Haziran 1950'de Ramazan are- fesinde ezanın Arapça okunması serbest bırakıldı.

Bu durum, Diyanet İşleri Başkanı Ah- met Hamdi Akseki'nin imzasını taşıyan 23 Haziran 1950 tarih ve 6715 sayılı ta- mimle bütün müftülüklerle resmen tebliğ edildi. Bu tarihî metinde, "Elfâz-ı mah- sûsa ezanın rüknu ve sıhhatinin şartı ol- duğuna göre hususî lafızlarından baş-

kası ile okunan ezana velev en doğru bir tercüme ile de olsa itibar yoktur. Tamamıyla dinî bir ibadet mevzuu olan ezan ve kâmeti aslî şeklinden çıkarıp şu veya bu dille okumaya zorlayıcı hükümlerin, ezan ve kâmeti din lisanıyla okumak yasağının ahîren Büyük Millet Meclisi'nin kaldırılması hadisesinin vatandaşlar üzerinde husûle getirdiği büyük ferahlık ve hoşnutluk yurdun muhtelif bölgelerinden gelen yazılarda açıklanmaktadır" şeklinde bir tesbite yer verilmesi, Diyanet teşkilâtının ve halkın on sekiz yıl kadar süren bu yasak ve baskılara karşı tavırlarının anlaşılması bakımından önemlidir. Tamimin son paragrafında, "Bu yolda yapılan tebligat üzerine ilinizde / ilçenizde hâsıl olan durum hakkında bilgi verilmekle beraber hangi gün ve vakitten itibaren tatbikata başlandığının ve ezanı, kendisine mahsus olan usul ve dinî lisanla okumayı bilmeyen müezzinler bulunup bulunmadığının, şayet böyleleri varsa bu hususta ne gibi tedbirler alındığının bildirilmesi lüzumu ehemmiyetle beyan olunur" denilmesi, Diyanet câmiyasının bu dönemde içine düştüğü durumu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Yasağın kalkmasıyla birlikte ramazan ayında minarelerden yükselen ezanlar büyük bir sevinçle karşılanmış, selâtin camilerinin minarelerinde çifte ezanlar ve salâlar okunmuş, sabah ezanlarını dinlemek için camilerin etrafında toplananların secdeye kapanıp yeri öptükleri görülmüştür. Ülkenin her tarafında kurbanlar kesilmiş, zamanın hükûmetine ve millet meclisine tebrik ve teşekkür telgrafları gönderilmiştir (SR, IV/82, s. 103-105). Öte yandan zamanın başbakanı ve bazı bakanları, ezanın aslî şekliyle okunmasına karşı çıkan bazı kişiler tarafından inkılâplara aykırı hareket ettikleri gerekçesiyle İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanmakla tehdit edilmiştir (a.g.e., IV/84, s. 140-141). 27 Mayıs 1960 ihtilâlinde ve 12 Eylül 1980 hareketinden sonra da ezanın Türkçe okunması gündeme gelmiş, ancak küçük bir grubun bu konudaki teşebbüsleri ilgi görmemiştir.

Türkçe ezan filmlere de konu teşkil etmiştir. 1991 yılında çevrilen, senaryosunu Ömer Lütfi Mete'nin yazdığı, İsmail Güneş tarafından yönetilen "Çizme" adlı filmde, Karadeniz bölgesinde bir kasabada bütün halkın Arapça ezan yasağına karşı tepki ve direnişleri, yasağı uygulamaya çalışan nahiye müdürüne kar-

şı verdiği mücadele ve yasağın kalkmasından duyduğu engin mutluluk anlatılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kanun Lâyihaı, TBMM Kütüphanesi Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü, nr. 186, 1/78, 3/1/9, 2/6, 7; *Düstâr*, Üçüncü tertip, XXII, Ankara 1941, s. 418; Ziya Gökalp, *Yeni Hayat*, İstanbul 1918; a.e. *Doğru Yol* (haz. Müjgan Cunbur), Ankara 1976, s. 11; *Türkiye Maarif Tarihi*, V, 1938-1967; Ali Fuad Başgil, *Din ve Laiklik* (İstanbul 1954), İstanbul 1985, s. 17-18, 133-134, 190-192; Kadir Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler*, İstanbul 1967, s. 340; G. Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık* (trc. Hayrullah Örs), Ankara 1972, s. 45-47; Cernat Granda, *Atatürk'ün Uşağı İdim*, İstanbul 1973, s. 259-260; Sadık Albayrak, *Türkiye'de Din Kavgası*, İstanbul 1973, s. 262; Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* 1918-1938, Ankara 1983, s. 476, 479, 530, 531, 543, 544, 546; B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (trc. Metin Kırıatlı), Ankara 1984, s. 411; Fevziye Abdullah Tansel, *Ziya Gökalp Külliyyatı - I Şiirler ve Halk Masalları*, Ankara 1989, s. XVII-XIX, 100-101, 243; Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Akımı*, [İstanbul] 1991 (Simavi Yayınları), s. 204; Hasan Hüseyin Ceylan, *Cumhuriyet Dönemi Din / Devlet İlişkileri*, Ankara, ts., II, 425-428, 505-511; III, 369-400; M. Ertuğrul Düzdağ, *Düşman Acımaz*, İstanbul 1994, s. 77-89; a.mlf., "Ezan - 1932", *Milli Gazete*, İstanbul 9 Kasım 1993; Tahirül-mevlevî, "Ezan Hakkında Mâlumat ve Hâlisâne Bazı Temenniyyat", *SR*, X/236 (1329), s. 29-31; Ayas, "Mürteciler Karşısında Din", *Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası*, sy. 5, İstanbul 1334, s. 36; "Ezan Hakkında Kanun", *SR*, IV/82 (1950), s. 100-106; "Büyük Millet İnkılâbı Karşısında", a.e., IV/84 (1950), s. 140-141; Yusuf Ziya Çağlı, "Ezan Meselesi Hakkında", a.e., XIII/320 (1961), s. 307-308; Abdülkadir İnan, "Hafız Yaşar ve Türkçe Ezan", *TK*, VI/62 (1968), s. 131-132; "Ezan", *TA*, XVI, 67.

HALİS AYHAN — MUSTAFA UZUN

□ EDEBİYAT. Divan edebiyatı sahasına ait eserlerde ezan hakkında müstakil şiirlere rastlanmamakla birlikte konuyla ilgili bazı unsurlar çeşitli mısra ve beyitlere girmiştir. Ezan Batılılaşma sürecinin başladığı, din duygusunun giderek zayıflamaya yüz tuttuğu Tanzimat döneminden sonra çeşitli şiir ve yazılara konu teşkil etmiş, dinî ve millî yönleriyle işlenmiştir. Ezan ayrıca günün başlangıcını ve sona erişini anlatan tabiat tasvirlerinin pitoresk manzaraları içinde ümit, ürperti, melâl ve hüzün gibi duyguların yoğunlaştığı şiirlerde bir motif olarak ortaya çıkmaktadır. Yeni Türk edebiyatında ezanla ilgili manzumelerin başında Mehmed Âkif'in, "Zaman geçmez ki yüz binlerce kalbin vecd-i sekrânı / Zeminden yükselip göklerde vahdet-zâr-ı yezdânı" beytiyle başlayan "Ezan-

lar" adlı şiiri gelir. İki bölümünden meydana gelen bu şiirin ilk bölümünde şair ezan nağmeleriyle inleyen gökyüzü altında uyanarak güne bu ilâhî sadanın rehberliğiyle başlayan müslümanları tasvir eder. İkinci bölümde ezan sesini taş yüreklerle bile tesir eden ney sesine, minareleri de sūr-ı İsrâfîl'e benzetir. Mehmed Âkif ezanın din, vatan ve millet için taşıdığı değeri ayrıca İstiklâl Marşı'nın, "Bu ezanlar ki şehadetleri dinin temeli / Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli" mısralarında ortaya koymuştur.

Tevfik Fikret'in, "Allahü ekber... Allahü ekber... / Bir samt-ı ulvî gûyâ tabîat / Hâmûş hâmûş eyler ibâdet" mısralarıyla başlayan "Sabah Ezânında" adlı on iki mısralık şiiri sabah ezanından alınan ilhamı aktettiren güzel bir örnektir. Tevfik Fikret'in dinî hislerinin kuvvetli olduğu gençlik yıllarında yazdığı bu şiirde dini tabiatla hissedilen bir tablo gibi canlandırma duygusu açıkça görülmektedir. Hayatının sonlarına doğru Mehmed Âkif'e reddiye olarak yazdığı ünlü "Molla Sîrât'a" adlı şiirinde ise, "Ben de âşık-tım ezan nağmesine / Bir koşardım ki o Allah sesine" beytinde olumsuz bir ifadeyle de olsa ezanın kendi üzerinde bıraktığı etkiyi belirtmektedir.

Ahmed Hâsim, ilk eserlerinden biri olan "Allahü Ekber" adlı dört kıtalık şiirinde bir sabah vaktini tasvir ettikten sonra okunmaya başlanan ezanları anlatır ve şöyle der: "O demde nûr-ı hidâyet, sadâ-yı yezdânî / Eder bu rûhumu mevkûf-ı âlem olup gözümde uzak / Sücûd-ı şûkr ile terkeylerim bu dünyâyı".

Ezanın toplum hayatında taşıdığı mânâ üzerinde ayrı bir dikkat ve ilgiyle duran Yahya Kemal, "Emr-i bülelensin ey ezân-ı Muhammedî / Kâfi değil sadâna cihân-ı Muhammedî" beytiyle başlayan "Ezân-ı Muhammedî" adlı gazelinde cihan semalarını inleyen ezânı düşünerek fetih duyguları içinde ezanla fetih ve zafer arasındaki münasebeti ortaya koyar. "Ra'd-ı tekbîr kopup gitmelidir bang-i ezân / Dâr-ı küffârda meşhûr kenîsâya kadar" beytinin yer aldığı "Gedik Ahmet Paşa'ya Gazel"de de aynı duyguları dile getirir. Şair, Türk ordusunun başarısı için 30 Ağustos Zaferi'nden birkaç gün önce kaleme aldığı münâcât mahiyetindeki kıtasında, "Tâ ki yükselsin ezanlarla müeyyed nâmin / Gâlib et, çünkü bu son ordusudur İslâm'ın" mısralarında ezanı yine bu vasıflarıyla anmıştır.